

A világ és az evangélium.¹

Mindenekelőtt szükségesnek látszik ennek a két látszólag egymástól oly távolálló fogalomnak tisztázása; mert mind a kettő többféle értelemben van forgalomban. A világon általában a külső természeti világot szokták érteni a maga bámulatos csillagrendszerével, amit másképpen universonak is neveznek. Bár a Biblia szerint ezen természeti világnak is van bizonyos kapcsolata az evangéliummal, mert csillag vezette a napkeleti bölcseket Jézus bölcsőjéhez, Jézus pedig azt mondta: „Az ég és a föld elmulnak, de az én beszédeim soha el nem mulnak“. Mégis, mi nem ebben az értelemben kívánjuk a szót használni. Mi a világot lelki és szellemi értelemben vesszük s értjük rajta az ember vallási, erkölcsi, tudományos és társadalmi életét, amelyet másképpen az ember kultúrvilágának nevezhetnénk.

Az evangélium fogalma is tágabb és szűkebb értelemben fordul elő a közhasználatban. A legtöbben értik rajta az egész újszövetséget. Azonban, a mi felfogásunk szerint az újszövetség olyan könyveket is tartalmaz, amelyek nemhogy az evangélium lényegét fejeznék ki, hanem azt filozófiai és teológiai elmélkedésükkel meghomályosítják, s annak természetes érvényesülését a rendes kerékvágásból kizökkentették. Így tehát mi, amikor evangéliumról beszélünk, akkor kizárólag csak a Jézus által hirdetett igazságokat értjük rajta. Ami Jézustól származik vagy az ő nemes szellemének a bélyegét hordozza magán, az evangélium. Ami ezzel ellenkezik, az bármi nevet viseljen, nem mondható evangéliumnak. Ez az evangélium nem csupán bizonyos vallási és erkölcsi igazságok megismerését és elfogadását, hanem még inkább az azok szerint való lelkületet és életnyilatkozatot jelenti.

Az a kérdés, hogy milyen viszony volt és van az ilyen érte-

---

¹ Braşov-Brassóban az unitárius lelkészi konferencián 1937 aug. 25-én tartott előadás.

lemben vett világ és evangélium között? Ezt a kérdést másképen úgy is lehetne kifejezni, hogy a lelki életnek jézusi evangéliuma miképpen érvényesült és érvényesül ebben a világban?

Erre a kérdésre alig találhatnánk jobb és találóbb feleletet, mint ez a bibliai megállapítás: „Világosság jött e világra, de az emberek jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot.“ Valóban akármilyen vonatkozásban vizsgáljuk a világ és evangélium viszonyát, mindenütt igazolva látjuk ezt a szinte kétségbeejtő megállapítást. Ugy látszik, hogy a világi érdekek mindig erősebbek voltak az evangéliumi eszményeknél s sokkal könnyebb volt az evangélium fennszárnyalását a földi élet szűklátkörű viszonyaihoz alkalmazni, mint a földhöz ragadt világot az evangéliumi eszmények magaslatára emelni. Ez az oka és magyarázata annak, hogy többnyire mindenütt, ahol az evangélium szembe került a világi érdekekkel, az előbbi rövidséget szenvedett s az utóbbi került ki győztesen a küzdelemből.

1. Már Jézus, akit különben az Istenben való hite fölül emelt az élet kicsinyes kérdésein s tanítványait is arra biztatta, hogy ne aggódalmaskodjanak a holnap, az étel, ital és ruházat miatt, a világról nagyon borulatóan nyilatkozott. Jól látta, hogy az embert a világi érdekek annyira a földhöz láncolják, hogy emiatt a lelki magaslatokra alig tud felemelkedni. Nem azért, mintha ezt a világot megvetette volna, hiszen benne élt ő maga is; hanem azért, mert jól ismerte az embernek azt a gyöngeségét, amelynél fogva könnyen e világ rabjává szegődik. Aki pedig rabja e világnak, az nem lehet szolgája az Istennek is, mert két urnak szolgálni nem lehet. Az evangéliumban gyakran megüti a fülünket olyanszerű kifejezés, hogy aki barátja e világnak, az ellensége az Istennek. E világon nyomoruságotok lesz, azt mondta tanítványainak. De azért még se szabjátok magatokat e világhoz, mert csalárd az és ábrázatja megváltozik. Keressétek először istenországát s annak igazságait.

Nehogy világgyűlöletet olvassunk ki a Názáreti ezen tanításaiból. Hiszen ő is benne élt a világban. Sőt tanította, hogy adjátok meg a császárnak is, ami a császáré. Nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem. Célja csupán az volt, hogy tanítványait figyelmeztesse, hogy ne a világ mértékéhez igazodjanak, hanem a világot emeljék fel istenországa mértékéhez, még akkor is, ha ez nagy áldozatokkal jár; mert aki elveszti életét énértem, megtartja

azt. Ezen az uton haladt ő maga is, amelyen bár a Golgota keresztjéhez jutott, de szellemét átadta az örökkévalóságnak. Meggyőzte a világot.

Sajnos, követői nem tudtak erre a magaslatra felemelkedni. Sokkal könnyebb volt megalkudni, mint az igazság mellett hiven kitartani. Könnyebb volt uralkodni, mint szolgálni. Könnyebb volt az élet minden javát élvezni, mint azt áldozatul vinni a szent ügy szolgálatára. Nem az evangélium győzte meg a világot, hanem a világ nyomta rá bélyegét az evangéliumra.

2. Arról ne is szóljunk, hogy az evangélium a kereszténység első századaiban miképpen lépett frigyre a „logosz“-tannal és a rabbinusi teológiával, amely frigykötés alkalmával elveszítette egyszerűségének nemes jellegét. A gyakorlati erkölcsi elvek bölcseleti és teológiai köntöst öltöttek. „A lélek és élet“ evangéliuma a betűk börtönébe temetkezett. A jézusi evangélium egyéniségének megtagadásával az akkori világ színébe öltözködött.

Ezeknél sokkal nagyobb vereséget szenvedett az *egyházi érdekek* szemben folytatott küzdelmében mind *tartalmilag*, mind *alakilag*.

Az egyházi érdek azt kívánta, hogy minél nagyobb tömeget vonzon magához. Ezt a célját nem érthette volna el, ha nem alkalmazkodik ahhoz a bölcseleti szellemhez, amely az akkori görög és római műveltségnek a fokmérője volt. Bármilyen nemes volt az evangélium tartalma, az mégis csak úgy tűnhetett fel a maga egyszerűségében, mint a zsidóságnak egy szektája. Ezért az evangélium egyszerű erkölcsi és gyakorlati tanításairól megfeledkezve, annak a szerzőjét helyezték előtérbe és tették spekuláció tárgyává. Az evangélium gyakorlati megvalósítása helyett megkezdődtek a krisztológiai viták, amelyek, dacára az egymás után következő zsinati határozatoknak, még ma sem értek véget. Ha az evangélium magasan szárnyaló tanításait összehasonlítjuk a niceai és a konstantinápolyi zsinatok határozataival: világosan látható, az a nagy lelki átalakulás, amelyen a kereszténység az első négy századon keresztülment. Ez az átalakulás pedig nem az evangélium gyakorlati megvalósulása, vagy istenországa felé vezetett, hanem ellenkezőleg attól távolodott, amidőn a szeretet és szabadság evangéliumát a dogmák bilincsei közé zárta.

Nem kisebb változás történt a *külső forma* tekintetében. A pogány világ a maga művészi hajlandóságát is rányomta az ere-

detiségéből kiforgatott keresztény szellemre. Az istentisztelet az áttért pogányokkal együtt idegen alakot öltött. Az Istennek „lélekben és igazságban“ imádása helyett a gépies szertartások nyomultak előtérbe. A lélek nemesítése helyett a szemek gyönyörködése lett az irányadó. Az oltár, a képek, papi ruházat stb. ennek az irányzatnak a terméke. A görög művészi szellem elnyomta az evangélium nemes egyszerűségét.

Ugyanez a törekvés érvényesült az *alkotmány* megszervezésében. Itt a római birodalom képe állott példaképpen s az első keresztények demokratikus egyházkormányzása helyett kialakult a róm. kath. hierárchia, amely élén a római pápával, mint egy „pontifex maximus“-sal, csak az uralkodást s nem az engedelmességet tekintette fő feladatának. A római jog világa elnyelte a szeretet evangéliumát. Így az egyház a maga épületének köveit nem az evangéliumból, hanem a körülötte levő világ igényeiből vette.

Bár el kell ismernünk, hogy a saját szempontjából jól számított, sőt bizonyos történelmi szükségesség szerint cselekedett; hogy azon az úton, amelyen haladott nagy dolgokat művelt és nagyszerű sikereket könyvelhetett el: mégis meg kell állapítanunk, hogy ezeket nem annyira a lelkek meghódításával, mint külső hatalommal érte el. Ugy járt az evangélium, mint az a folyó, mely a nagy tengerbe szakadva, maga is a tenger színét és ízét veszi fel. Vagy, amint egy történetíró megjegyzi: „A világ kereszténnyé lett, de a kereszténység pogánnyá.“

Az evangéliumtól való emez eltávolodásban nagy része van a hivatásáról megfeledkezett papságnak, amely a gondatlanság és tétlenség kényelme mellett az anyagi előrehaladás érdekében buzgólkodott. A papi tizedet isteni eredetűnek hirdette s erről „buzgóbban szónokolt, mint az evangéliumról.“

Az evangéliumnak ez az elvilágiasodása indította a jobb lelkeket arra, hogy az egyház világias útjától eltérve keressék és gyakorolják az evangéliumi élet igaz útjait. Ez a törekvés nyilvánult meg a remetei és szerzetesi életben, mely a világtól való félrevonulásban, a Vald Péter reformációjában, mely a szegénységben, a Husz János munkájában, mely a pápai hatalom letörésében remélte megtalálni az evangélium felé vezető utat. Ez jellemzi különösen a reformáció áldásos törekvéseit, amelynek kimondott célja volt a hivatásától eltávolodott egyházat az evangéliumi alapra

visszavezetni. Bármilyen nagy útat tett meg az evangélium felé, mégis a Pál teológiájával nem tudott megbirkózni. Az evangélium annyira bele volt merülve ennek a világnak a tengerébe, hogy annak a kiemelése még újabb áldozatokat kívánt.

3. Hát vajjon a mai világ megtalálta az életnek ama világosságát, mely az evangéliumból ragyog feléje? A világ és evangélium ma egy uton halad-e? Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a mai világ is még igen messze jár az evangéliumi eszménytől. Sőt, mintha mesterséges akadályokat gördítene terjedése útjába. Így mint megannyi hatalmas sziklafal zárják el a lelkek elől az evangélium világosságát: 1. az *állami mindenhatóság*, 2. a *túlzó nacionalizmus*, 3. az *egyoldalú szociálizmus*, és 4. az *orthodox dogmatizmus*.

Az *állam és egyház* hosszú századokon keresztül vetélkedett egymással. Az egyház teljesen illetéktelenül bár, de mégis követelte magának azt a jogot, hogy ő irányítsa az államokat. Az egyházi hatalom olyan, mint a nap s a világi olyan, mint a hold, az utóbbi az előbbitől kapja fényét, melegét és világosságát. Isten két kardot adott a pápa kezébe, amelyek közül az egyiket ő ajándekozza a világi uralkodóknak, akiktől bármely pillanatban visszaveheti. Ilyenszerű jelszavakat sokszor hangoztattak a középkori pápák s ilyen címeken követelték maguknak a világfeletti uralmat.

Ma megfordult a helyzet. Ma az állam követel magának mindenhatóságot. A modern állam polgárainak nem csupán személyi és vagyoni biztonsága felett kíván örködni, hanem hitét és vallását is megszabni törekszik. Az evangéliumban lefektetett egyetemes vallás helyébe nemzeti vallást akar teremteni. Ha e törekvésében akadály a evangélium szelleme, akkor kész azt a fundamentumot elvetni. Ha az evangélium szelid és türelmes szelleme nem támogatja harcias és mindent eltiporni akaró irányát: akkor eldobja azt s helyébe a régi pogány vallás harcias isteneit akarja feltámasztani halottaiból. Az üdvösség és a jövő élet helyett a jelen élet hatalmát és dicsőségét helyezi előtérbe, a szeretet és testvériség eszményét a jog és törvény uralmával kívánja felcserélni. Ezért mindazokat, akiknek lelke az evangélium szellemével van telítve s annak egyetemes irányáról nem tudnak leszállani s a nemzeti érdekek szűkebb keretei közé beilleszkedni, azokat üldözi, amint ez Németországban történik. Mondanunk sem kell, hogy az államnak ez a mindenhatóságra való törekvése éppen olyan tulzás, mint amilyen volt a középkori egyház túlkapása.

Az állami élet mindenható hatalmának egyik ferde kinövése a tulzó *nácionalizmus*. A nemzeti eszme nincs ellentétben az evangéliummal. Hiszen Jézus is szerette fáját és nemzetét. Csupán annak egyoldalú tulzásait, hibáit és büneit ostorozta kiméletlenül. Amikor aztán nem sikerült jobb belátásra birnia, ami miatt a romlás örvénye felé közeledett: akkor megsiratta hazáját és benne nemzetét. Azonban a nácionalizmusnak azok a tulzásai, amelyek elvakultságból származnak, amelyeket a nemzeti gőg és büszkeség táplál s amelyek a mások lekicsinylésében és gyűlöletében nyilatkoznak meg: azok, bármennyire hangoztassák az evangéliumi és keresztényi jelszavakat, messze járnak Jézus szellemétől. Manapság a nácionalizmusnak ezen tulzásaival lépten-nyomon találkozunk. Ott vannak a parlamentekben, a politikai pártokban, a lapokban, az utcákon és a családi hajlékokban. Mindenütt terjesztik azt a fojtó levegőt, amelyben pusztulnak és sorvadnak az evangélium zsenge hajtásai.

Korunknak egy másik mozgó ereje a *szociálistmus*. Milyen szép az alapgondolata! A gyöngét támogatni, az elesettet fel-emelni, az éhezőnek kenyeret adni, az embert emberhez méltó életmódhoz juttatni. Mintha csak az evangéliumból volnának véve ezek a gondolatok. Ez az oka és magyarázata annak, hogy a keresztények egy része kezét fogott ezzel az irányattal. Jézust megtette szociálista vezérnek. A szép jelszavak kedvéért s a világban való érvényesülés céljából ott hagyta az evangélium elvi alapjait.

A szociálistmus annyiféle színben és alakban jelentkezik, hogy tulajdonképpen lényegét nem igen lehet meghatározni s teljesen ellentétes irányok férnek meg benne. Így van utópisztikus és tudományos, békés és forradalmi, arisztokratikus és demokratikus, ipari és agrár, materiálistikus és etikai, nemzeti és internációnális szociálistmus. Ha mindeniket egy közös alapra: az evangélium alapjára lehetne helyezni, meg lehetne vele a világot váltani. Azonban éppen az ellenkező irányba halad, amennyiben a modern szociálistmus a Marx és Engels történelmi materiálistmusában összpontosul, amely a társadalom jobbulását egyetlen föltételhez: az anyagi föltételhez köti. Az erkölcsök javulását pedig kizárólag a hatalom változásától várja. Ennek az irányzatnak végső következménye a bolsevizmus, amely már nem csupán az evangélium, hanem általában a vallás és Isten ellen is felveszi a harcot.

Az evangéliumnak a világban való érvényesülését illetőleg

még csak egy akadályról emlékezem meg. Ez az *ortodox dogmatizmus*. A kereszténység hivatalosan akkor hagyta el az evangéliumot, amikor 325-ben a niceai zsinaton megkezdte a dogmaalkotás munkáját, amelyet azután a következő századokban is nagy erőfeszítések között folytatott. Elismerjük, hogy ezekre a védőbástyákra szükség volt akkor, amikor annyiféle idegen áramlat ostromolta a kereszténység zsenge szellemét. Azonban, amikor ezeket az időleges várakat az örökkévalóság és változhatatlanság jellegével ruházták fel, s amikor az evangélium lényegét éppen ezekben, a legtöbbször idegen anyagból készült védőfalakban látták: akkor vétettek az emberi szellem isteni természete és Jézus nemes szándékai ellen. Mert ezekkel az erős várfalakkal elzárták a fejlődés útját egyfelől, másfelől pedig a kereszténység testvéri közösségéből nemcsak kizárták, hanem száműzetéssel, börtönnel és máglyahalállal sújtották éppen azokat, akik az evangélium világosságát olthatatlan szomjúsággal szomjuhozták. Ugy tettek, mint az, aki a képet megsemmisíti, hogy a csillogó keretet megtarthassa.

Ezt az inkvizitori szellemet a modern kor felvilágosodása enyhítette ugyan, de teljesen megszüntetni nem tudta. Nem régen egyik előkelő ref. lapban, egy különben igen kedves s a magánéletben egészen evangéliumi életet élő teológus miatt panaszkodik, hogy újabb időben a ref. egyház képe „súlyos lélekszám- és térbeli veszteséget, fogyást és elerőtlenedést” mutat. Ennek okául ezt a megállapítást teszi: „Egyházi életünknek egyetlen főnyomorúsága van, s ez az, hogy elhalványult bennünk hitvallásunk *páratlan* igazságának tudata, s ezáltal valami bántó közömbösségnek, hitbeli relativizmusnak áldozatai lettünk.” Ennek a veszedelmes iránynak a gyökerét két motivumban látja, u. m. az általános emberszeretet, a *humánizmus* és a *nacionálizmus*, vagy a *nemzeti összefogás* gondolatában. Ezekből fakad a „türelem,” mely nem az egyház dogmáit nézi elsősorban, amely még azt is megengedte az egyik híres papnak, hogy az unitárius templomban prédikáljon.¹

Itt már a felekezeti teológus beszél, aki vallása lényegét a hitvallásban látja, ami ezenkívül van, származzék bárhonnan, nem vallás. Sőt a hazánknak örök dicsőségére szolgáló vallási türelem

¹ L. Dr. Nagy Géza: „Hálövetés” c. cikkét. Református Szemle 1937 évf. 2. sz. 19–21. old.

is bűnszámba megy. Ha pedig a protestántizmus zöld fáján ezt művelik, akkor mit várjunk a száraztól. Miben különbözik a prot. türelmetlen orthodoxia a harcias és egyedül üdvözítő katholicizmustól?

4. Ha tehát az evangélium 2000 éven át küzdött ebben a világban, anélkül, hogy azt meggyőzte volna, vajjon egyáltalában nem kell-e azt úgy tekintenünk, mint amely nem ennek a világnak szól? Nem kell-e komoly megfontolás tárgyává tennünk és újra értékelnünk Jézus mondását: „Az én országom nem e világból való?“ Vagy talán az idő rácaffolt arra a régi apostoli kijelentésre, hogy senki sem vehet más „fundamentumot“ azonkívül, amely egyszer vettetés s arra a jézusi jóslásra, hogy az ég és a föld elmulik, de az én beszédeim soha el nem mulnak? Így eljött volna az ideje annak, hogy új evangéliumot és új Messiást várjunk, aki a várva-várt szebb és boldogabb jövőnek új útjait jelöli meg a világ számára? Vajjon nem céltalan munkát végzünk s nem utópiák után szaladunk, amikor a jézusi evangélium eszményeit akarjuk ebben a világban megvalósítani? Nem olyan-e az evangélium, mint a virágházi növény, amely a való élet zordon szelének a lehelletére elhervad? Vagy pedig félre kell vonulnunk ebből a világból, hogy evangéliumi életet élhessünk, amint tették ezt a remetéik és szerzetesek? Olyan kérdések ezek, amelyeket nem mi teszünk fel először, s amelyek sokakat indítottak arra, hogy az evangéliumtól eltérő s akárhányszor avval ellenkező kísérletet tegyenek a világ jobbitására, a vallás és erkölcs új alapokra való fektetésére. Azonban ezek a teológiai, filozófiai, tudományos és más természetű kísérletek csak rövid életűek voltak, s korukat túl nem igen élték.

5. A kereszténység megérezte s nap-nap után tapasztalja azokat az akadályokat, amelyekkel az evangélium különösen a mai világban találkozik. Ez a tapasztalat arra indította, hogy az egymástól eltérő keresztényi irányzatokat közös nevezőre hozva, egy egységes frontot alkosson, amelyen sikerrel veheti fel a harcot a külső ellenségekkel szemben. Ebben a törekvésben két szempontot vett figyelembe. Az egyik az, hogy az egyházak egyéni jellegét nem érinti, vagyis minden egyház tartsa meg a maga történelmileg kialakult *hitvallását*. De ezenkívül a különböző egyházaknak vannak olyan közös kérdéseik, amelyekre egységesen kell feleletet adniok, s egységes fellépésükkel a maguk erejéről bizonyosságot

tenniök a mai világ forrongó és szélsőséges áramlataival szemben. Ilyen közös kérdések: a munkanélküliség megoldása, a szociális kérdésekre adandó feleletek, a világ-béke biztosítása, az állam és egyház viszonyának méltányos és igazságos rendezése. Ezek a közös kérdések és feladatok szülték az ugynevezett *oekuménikus* mozgalmat. Maga a gondolat nem új. Hiszen az élet-ösztön parancsolja, hogy a közös veszedelmek ellen egymással kezefogva védekezzünk. A különböző egyházi alakulatoknak ilyen egységre törekvő csoportosulásai a múltban is voltak. De az egész kereszténységre kiterjedő ilyen egységes mozgalom megindítása egészen újkeletű. Azonban mégis egy pár állomáson már áthaladott. Most a nyáron Oxfordban tartotta jul. 12—26 között tanácskozásait, amelyen az állami totalitás és az egyház nagy problémájával foglalkoztak messze kiterjedő előkészületek után.

Teljes rokonszenvünkkel találkozik a kereszténységnek ez a nagy összefogása, amely által lerontani igyekeznek azokat a választófalakat, amelyek eddig ütközőpontot és választó vonalat alkottak a különböző keresztény felekezetek között és ezek helyett keresik az összekötő kapcsokat. De mégis úgy érezzük, hogy e nagy összefogásban nem az evangélium szellemének a világban való érvényesítése a főcél, hanem sokkal inkább a keresztény egyházak létének, hatalmának és befolyásának a biztosítása. Emellett úgy látszik, hogy itt ismét nem az evangélium szelleme sugallja az együttműködés módját, hanem az ellenfélnél kifogásolt világi és politikai fegyverekkel akarja a kereszténység a maga igazságát biztosítani. Már pedig könnyen megvalósulhat itt is az a jézusi mondás, hogy „aki fegyvert fog, fegyver által veszhet el.“ A kereszténység tehát az oekuménikus mozgalomban sem arra törekszik, hogy a világot az evangéliumi világosság felé vezesse, hanem arra, hogy világi eszközökkel biztosítsa a maga létét s védelmezze meg minden felekezet a maga hitvallását.

6. Mit tegyünk hát ilyen viszonyok között, hogy vállalt hivatásunkat legalább részben betölthessük? Gondolatom szerint nekünk sem a világról, sem az evangéliumról lemondanunk nem lehet, nem szabad. Ennek a világnak a légkörében s ennek viszonyai között kell érvényt szereznünk az evangéliumnak, amely „Istennek hatalma.“ Ne ringassuk magunkat abban az illúzióban, hogy mi unitáriusok is a célt elértük volna. Mi csak annyiban vagyunk előnyben mások felett, hogy minket zsinatilag megállapi-

tott dogmák nem zárnak el Jézustól és evangéliumától. Mi vele a közvetlen kapcsolatot fenn tudjuk tartani. Azonban ez a körülmény annál több sikert és nagyobb eredményt követel tőlünk.

Arra se gondoljunk, hogy maroknyi táborunk bármilyen tüzzel, lelkesedéssel és erős akarattal fogjon munkához, egyszerre megválthatja ezt a világot s azt az evangéliumi eszmény magaslataira fel tudja emelni. A magvetés munkája csak hosszú idő és türelmes várakozás után hozza meg a maga gyümölcsét. Nekünk a munkát a legelején kell kezdenünk. Eddigi fáradságunknak is éppen azért nem volt meg a kívánt sikere, mert nem végeztük kellő rendszerrel s ott kezdtük, ahol végeznünk kellett volna. Ugy tekintettük az embert, mint az a régi egyházi atya, aki azt mondta, hogy az emberi lélek születésénél fogva keresztény. Ezért úgy kezeltük az embert, mint született keresztényt. Pedig a keresztény szó az evangéliumi életet magában foglaló értékfogalom. Ez nem kiindulás, hanem befejezés, nem kezdet, hanem vég. E téves kiindulásnak volt a következménye az, hogy állandóan sürgettük és sürgetjük, az istentisztelet reformját, hitvallásunk tisztaságát, tankönyveink revidálását, alkotmányunk demokratizálását, törvényeink korszerű átalakítását stb. De a legkevesebbet foglalkoztunk az emberi lélekkel s annak törvényeivel. Nem azt akarom evvel mondani, hogy a vetőmag tisztítása, kiválasztása és nemesítése mellékes az aratás tekintetéből. Hanem azt, hogy a leggondosabban kiválogatott és megtisztított vetőmag sem hoz gyümölcsöt, ha köves vagy tövises földbe hull.

Az újabb gazdasági tudomány a talaj kiválasztását és javítását tekinti elsőrendű feladatnak. Az új pedagógia is a gyermeket állítja a nevelés központjába. A kertészeket a gyakorlat megtanította arra, hogy a talajművelés s bizonyos anyagokkal való gazdagítása új virágfajokat, ha nem is tud teremteni, de azért valóságos csodákat művel. Mert nem csak külső formában tökéletes virágok fejlődnek általa, hanem illat és szinpompa tekintetében is mesés változásokat hoz létre. Ime itt van a példa és az utmutatás a mi részünkre is. Lelkipásztorok vagyunk. Hivatásunk arra utal, hogy a lelkek tanulmányozásával, törvényeivel, képességeivel, fejlődési lehetőségeivel foglalkozunk elsősorban. Ezt a munkát a gyermeki lelkek előkészítésével kell megkezdenünk. Ez az a talaj, amelyet javítani lehet, hogy aztán benne a keresztényi hit és erkölcs szinpompás virágai teremjenek. Ez más szókkal azt

jelenti, hogy meg kell fordítanunk eddigi módszereinket. Nem arra kell törekednünk, hogy a külső világot evangélizáljuk, aminek lehetetlenségéről 2000 év tapasztalata megtaníthatott, hanem a lelkeket kell az evangélium eszményeivel megtöltenünk s az ilyen evangéliumi lelkek maguk fogják a nekik megfelelő külső világot megteremteni. Nem a világ ad színt és tartalmat az evangéliumnak, hanem, mint a virág a magból, úgy kell az evangéliumból kihajtania mindennek, a mi a világból való. Irodalom, művészet, tudomány, politika, törvény, erkölcsstan, hittan csak akkor lesz evangéliumi, ha evangéliumi lélekből származik. Különben csak külső máz. Olyan, mint a megaranyozott réz. Mert nem a világon keresztül vezet az igaz út az evangéliumhoz, hanem az evangélium keskeny ösvényén jutunk egy szebb és jobb világhoz. Erre vonatkoznak Jézus szavai: „Keressétek először istenországát, s annak igazságait s mindezek megadatnak nektek.“

Aki csak egy parányit is beletekint az evangélium szellemébe, azonnal meggyőződhetik arról, hogy Jézus híven emez alapelvehez nem a külső világ megjavításával akarta istenországát megvalósítani. Hiszen még a régi törvényt sem akarta eltörölni. Szerinte az egész világ megnyerése sem ér fel a lélek elvesztésével. Sehol sem indít harcot a világi intézmények ellen. Adjátok meg a császárnak, ami a császáré. Ha felső ruhátokat kérik, adjátok oda az alsót is. Nem a jog érvényesítését követeli. Ellenben a léleken semmi foltot nem tűr, mert abból származnak az élet cselekedetei. Rossz fa nem teremhet jó gyümölcsöt, a jó fa csak jó gyümölcsöt terem. Nem arra törekszik, hogy az istentisztelet külső formáját szabja meg, hanem az a lényeg, hogy Istent lélekben és igazságban imádjuk. Nem alapít egyházi szervezetet, nem törődik az alkotmány formáival, hanem azt mondja: „Arról ismerik meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“ Jól tudta, hogy a jó lélek mindig megtalálja a neki megfelelő jó formát éppen úgy, mint a jó mag, szépen pompázó illatos virággá fejlődik.

Mi unitáriusok nem állunk azon a borulató dogmai alapon, amely az embert a bűneset következtében romlott és minden jóra képtelen lénynek tartja. Mi hiszünk az emberi lélek isteni származásában és nagyrahitottságában. Éppen ezért követhetjük Jézust a lélek fölemelésének és egy szebb és jobb világ teremtésére megerősítő munkájában. Követnünk is kell, ha tanítványai akarunk lenni.

Azonban minket mai szerencsétlen kisebbségi sorsunk igen nehéz helyzetbe juttatott. Mintha válaszüton állanánk. A mai világ annyiféle igénnyel lépik fel velünk s általában a lelkipásztorokkal szemben, hogyha mindezeknek eleget kíván tenni, akkor háttérbe kell szorulnia annak, ami a legfőbb hivatása. A mai világ azt várja a paptól, hogy legyen gazda, politikus, orvos, ügyvéd, szövetkezeti vezető, különböző egyleti szervező stb., hogy bármely irányban fordulnak hozzá hivei, segítségükre lehessen. Vajjon eleget tehetünk-e hát mindannak a sokirányu igénynek és kívánságnak, amelyet a mi különleges helyzetünkben a mai világ vár tőlünk? Ha pedig eleget teszünk, akkor vajjon az nem főhivatásunknak, az evangélium szolgálatának a rovására megyen-e?

A világ eme felcsigázott igényei mellett és ezeken kívül, annyiféle szépenhangzó jelszó röpköd körülöttünk, amelyek mindenike új életet, szebb jövőt, boldogságot ígér, ha hozzá csatlakozunk. Mint a vásáron, mindenki a maga áruját tartja és hirdeti a legjobbnak: ugy eme körülöttünk nap-nap után felbukkanó zászlók hordozói a saját utjaikat tartják és hirdetik egyedül üdvözítőknek. Ilyenformán minden pillanatban ismét új kísértő áll útunkba mondván: „A világot neked adom, ha előttem leborulsz, s engem imádandasz.“ Mit tegyen hát a kísértések emez állandó ostromában a lelkipásztor? Vajjon elhagyja vagy megtagadja az evangéliumot s kövesse a mindent ígérő jelszavakat?

Nehogy félreértsenek kartársaim, mikor ezeket a kérdéseket felteszem. Nehogy azt gondolják, hogy én a világtól teljesen elzárkózó folyton imádkozó, szónokló, kegyeskedő és csupán a templomban szolgálatot teljesítő papokra gondolok. Már említettem, hogy nekünk a világban kell élnünk. Az az én felfogásom, hogy a papnak igenis ott kell lennie e világ minden jó és nemesirányu mozgalmában, lépést kell tartania az általános fejlődéssel, ismernie kell hiveinek lelkivilágát; de akárhol legyen, akármilyen munkában veszen részt: éreznie, tudnia kell azt, hogy ő mindenek felett és első sorban az evangélium szolgálja s fő feladata, hogy az evangélium kovászával megjobbitsa ezt a világot, mert ebben a vajudó, szebb és tisztább élet után szomjuhozó világban nem szabad megengednünk, hogy az evangélium tiszta vize elapadjon, vagy élvezhetetlenné váljon. Minden egyéb csak út és eszköz ama legfőbb célunkhoz, hogy az egyes egyéneket az *istenfiúság* magaslátára emeljük, s az emberi közösséget *istenországgá* tegyük. Meg vagyok győződve, hogy minél inkább sikerül az evangélium eme magasztos eszményeit a világban valóra váltanunk, annál közelebb jutunk az unitárizmus győzelméhez, mert az unitárizmus a jézusi evangélium vallása.

Vári Albert.

Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban.

Gromo, János Zsigmond olasz testőrkapitánya nem ismeretlen olvasóink előtt. Gromo János András a XVI. századbeli Erdély földrajzi, politikai, katonai és vallási állapotáról érdekes feljegyzéseket hagyott s János Zsigmond fejedelemről is értékes jellemrajzot írt.¹ Erdély helyzetéről közölt reális megfigyelései mellett szívesen idéztük János Zsigmondról szóló jellemzését is, amelyben mint egykorú, részrehajlás nélkül írta le János Zsigmond külső alakját, lelki tulajdonságait és életmódját. Sorából az látszik, hogy kedvelte a fejedelmet s hűségesen szolgálta, mint általában egy olyan condottiere, aki nemcsak a több zsoldért szolgál, hanem megismerte urát és parancsolóját, ragaszkodik is hozzá.

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór, gödöllői pap-tanár, a vatikáni könyvtárban szerencsésen megtalálta Gromonak több levelét, amelyeknek felhasználásával egy füzetet adott ki: „*Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya*“ címen.² Ez újabban felfedezett és közzétett levelek kétségtelenül új szint adnak Gromo jellemének, de semmiben sem változtatják meg az általam megrajzolt János Zsigmond alakját, sőt alapfelfogásomban csak megerősítenek.

Nem szívesen nyulok e kérdéshez, mert itt tulajdonképpen két világnézet felfogásának különbségéről van szó s még a látszatát is kerültem mindig annak, ami áldatlan felekezeti vitatkozásokra adhat okot, de az igazság megvilágítása a fő cél s e mellett minden egyéb másodrendű.

---

¹ Olaszról németre fordítva először 1855-ben jelent meg: Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. II. Band. Jegyzetekkel 1—112 l.

² Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór; Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya. Különlenyomat a Regnum Egyháztörténeti Évkönyvből. 48 l. Melléklet címen 26—43-ig az olasznyelvű levelek is közölve vannak. Grafika. Újpest.